

سکه‌های صفوی

فرزانه قاینی

مقدمه

سکه‌شناسی بخشی از علم باستان‌شناسی است. باستان‌شناسان و تاریخ‌نویسان توانسته‌اند با استفاده از مجموعه عناصر موجود در سکه برخی از گوشه‌های تاریک و مبهم تاریخ و فرهنگ جهان را روشن نمایند. سکه هر دوره نمادی از مذهب، آداب و رسوم، خط و زبان، چگونگی وضعیت اقتصادی و اجتماعی و هنری آن دوره بوده است. به معنی دیگر می‌توان گفت که سکه‌شناسی به عنوان یکی از شاخص‌های شناسایی میراث فرهنگی ملل همواره از جایگاه ویژه‌ای در مطالعات تاریخی برخوردار بوده است. هر یک از عوامل تشکیل‌دهنده سکه: نوع فلز، نقشها و نگارها، علائم روی سکه، محل ضرب، تاریخ ضرب، ابزار ضرب و... به لحاظ علمی، در شناخت تاریخ، فرهنگ و هنر و نیز اقتصاد هر دوره تاریخی، نقش عمده‌ای دارد.

سکه‌ها سندهای دست‌نخورده تاریخی هستند که از زمان باستان به جا مانده‌اند.

سکه‌ها به دلیل آنکه جزء اشیائی بوده که مردم در هنگام فرار می‌توانستند با خود همراه ببرند، و خراب شدنی نبود، از حوادث روزگار مصون مانده است. امروز نمونه‌هایی از آنها به دست ما رسیده که چگونگی تمدن، فرهنگ و مسائل سیاسی و جغرافیائی را بیان می‌کند. سکه سند و مرجع قابل اعتمادی برای مشخص کردن درستی و نادرستی اطلاعاتی است که از منابع دیگر تاریخی به دست آمده.

سکه‌های صفویه

سکه در دوره صفویه به عنوان وسیله‌ای برای مبادله اقتصادی، بازرتاب و تجلی جنبه‌های مذهبی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و هنری این دوران است. عناصر موجود در سکه‌های این دوره به لحاظ هنر و فن سکه‌زنی جایگاه ویژه‌ای در تاریخ سکه دارد.

در آغاز سکه‌ها به صورت دستی (منگنه‌ای) و در محلی به نام ضرابخانه با تشکیلات اداری منظم به ضرب می‌رسید که در رأس آن شخصی به نام معیرالممالک قرار داشت. در ضرابخانه مشاغل دیگری چون ضراب‌باشی، صراف‌باشی، استادان دستگاههای ضرب سکه، سکه‌کنان، حکاکان، زرکشان، سباکان، قرص‌کوبان، آهنگران و چرخ‌کشان وجود داشت که همه زیر نظر معیرالممالک کار می‌کردند.

سکه‌های دوره صفویه از جنس طلا، نقره و مس بوده است. سکه

طلا معمولاً به مناسبت به سلطنت رسیدن و یا فتح و پیروزی و یا عید نوروز به ضرب می‌رسید. پول طلا را اشرفی می‌نامیدند و وزن آن معمولاً ۳ مثقال و شامل ربع اشرفی، نیم اشرفی و یک اشرفی بود. در زمان شاه عباس اول سکه عباسی طلا و در زمان شاه صفی دوم سکه ده اشرفی طلا به ضرب رسید. اما سکه‌ای که در داد و ستد رواج داشت سکه نقره و مس بود و با توجه به رونق بازرگانی در این دوران، سکه‌های نقره جدیدی به ضرب رسید.

در آغاز دوران صفویه سکه یک شاهی و دو شاهی رواج داشت. از زمان شاه طهماسب اول سکه بیستی رایج شد و در زمان سلطان محمد خدابنده سکه جدیدی به نام محمدی به ارزش دو شاهی و هم چنین سکه سه شاهی به ضرب رسید، در عهد شاه عباس اول سکه عباسی که برابر با چهار شاهی ارزش داشت رواج یافت. در دوران شاه صفی اول سکه ۵ شاهی ضرب می‌شود و در زمان شاه عباس دوم تنوع سکه‌های نقره بیشتر می‌گردد و به ضرب سکه ده شاهی و پنج شاهی نیز اقدام می‌شود، در عهد شاه صفی دوم (سلیمان) سکه ۲/۵ عباسی رواج می‌یابد. در این دوران سکه نقره‌ای به نام لاری در نواحی فارس و خلیج فارس رایج بوده است. این سکه به شکل یک مفتول بود که از وسط خم شده و یک طرف آنرا مسطح نموده و روی آن متن مورد نظر را نقر می‌کردند.

در یک طرف سکه‌های نقره شعار "لا اله الا الله محمد رسول الله علی ولی الله" را به نشان مذهب شیعه و به منظور احترام به خاندان ائمه (ع) نام دوازده امام را نقر کرده‌اند. (تصویر شماره ۱)

در طرف دیگر سکه نام پادشاه و در سکه‌های اولیه القاب خانوادگی مانند الصفوی، همراه با صفات و القاب مذهبی مانند: والی، غازی، الحسینی، الکامل... نقر شده است. (تصویر شماره ۲) در متصرفات جدیدی هم که به دست آوردند به همین نحو سکه ضرب کردند، حتی در مناطق سنی مذهب شعار شیعه را بر روی سکه به کار بردند. جانشینان شاه اسماعیل اول طریقه وی را دنبال کردند و هر یک نوآوری خاصی را در شعارهای روی سکه به وجود آوردند، اما همه در مدح و احترام به خاندان امامت بود. شاه طهماسب اول عبارت "بنده شاه ولایت" و در زمان شاه عباس اول عبارت "کلب آستان علی" یا "کلب علی عباس" دیده شده است. (تصویر شماره ۳)

از زمان سلطنت شاه اسماعیل دوم به کار بردن عبارات منظوم بر

حروف تقسیم‌بندی خاصی را ایجاد می‌نماید که می‌توان این نوع تزئین را قاب‌بندی روی سکه نامید، درون قابها عباراتی را جای دادند. به تدریج تزئینات کاملتر می‌شود و نقشهای اسلیمی زیبا زمینه سکه را تزئین می‌کند. (تصویر شماره ۳ و تصویر شماره ۴).

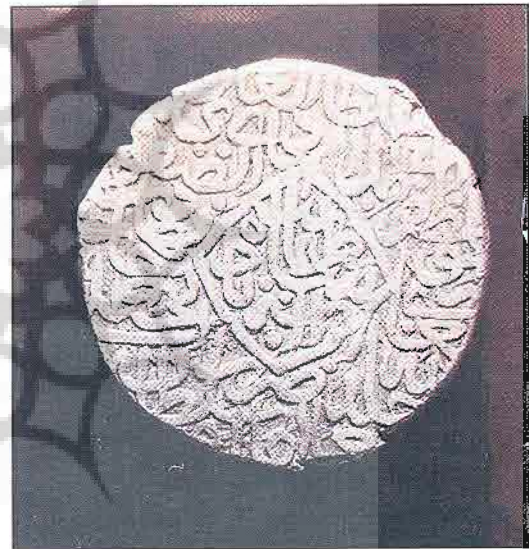
سکه دیگری که در داد و ستد رواج داشت سکه مسی (فلوس) بود که از زمان صفویان تا سلطنت ناصرالدین شاه قاجار در جریان بود. این سکه‌ها ارزش محلی داشته و معمولاً در خارج از «محل ضرب» کمتر ارزش داشته است. سکه‌های فلوس هر سال به دستور حاکم و یا عمال دولتی جمع‌آوری می‌شد و مجدداً در سال بعد با ضرب جدید جریان می‌یافت به طوری که هیچ پول مسی در سال بعد ارزش نداشت. از زمان شاه عباس اول یک نوع سکه مسین مخصوص رواج یافت که آن را «غازیگی» می‌خواندند و چهل عدد آن مساوی با یک عباسی ارزش داشت. جان شاردن جهانگردی که در دوران صفویه از ایران بازدید کرده است در سفرنامه خود از سکه‌های مسی به نام غزیگی و غزیک و غازه

تصویر ۱: سکه شاه بهمنشاه اول، شاهزاده شیعه و ده دوازده توم

تصویر ۲: سکه شاه اسماعیل سوم، با عبارت بنده شاه ولایت اسماعیل، ضرب مازندران

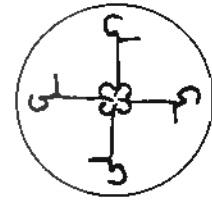
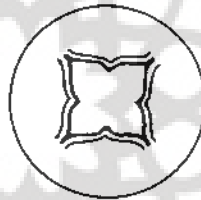
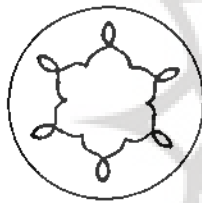
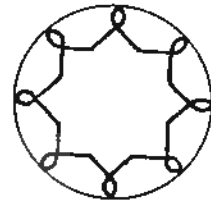
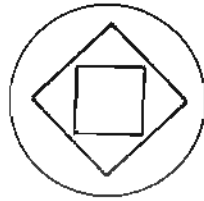
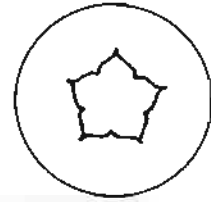
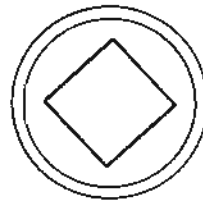
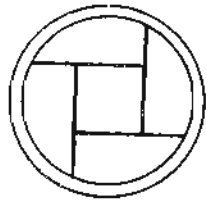
تصویر ۳: سکه شاه بهمنشاه اول، ضرب استرآباد

نام می‌برد. نقوش روی سکه‌های مسی معمولاً شیر و خورشید و یا شیر به تنهایی و نقوش حیوانی، مانند: طاووس، گاو، ماهی و اسب بوده است. سکه فلوس در انواع یک قاز و دو قاز و نیم قاز در جریان بوده است.

خط روی سکه‌ها در آغاز به صورت نسخ بوده و از زمان شاه اسماعیل دوم به خط نستعلیق تغییر می‌کند، در اواسط این دوران بعضی از کلمات را به شکل شکسته نستعلیق نوشته‌اند. هر یک از شهرهای بزرگ معمولاً دارای ضربخانه بودند در دوره صفوی با نام ضربخانه‌های جدیدی رو به رو می‌شویم که نتیجه فتوحات پادشاهان صفوی است. روی سکه‌ها محل و تاریخ ضرب ذکر شده و بر روی بعضی از سکه‌ها به جای کلمه ضرب از عبارت «عدل» و «یا به بود» استفاده شده است مانند: عدل تبریز، عدل اردبیل، و یا عبارت «عدل شاهی» گاهی

روی سکه معمول می‌شود. شاه اسماعیل دوم متهم به سنی‌گری بود و او برای میرا ساختن خویش از این اتهام دستور داد تا بیت زیر را بر روی سکه‌ها نقر نمایند.

زمغرب تا به مشرق گر امام است علی و آل او ما را تمام است و در زمان جانشینان وی نیز استفاده از عبارات منظور متداول می‌شود. عصر صفوی دوران شکوفائی هنر است و تأثیر آن بر روی تزئینات روی سکه نیز مشاهده می‌شود. تزئین سکه‌های اولیه این دوران با تقسیمات هندسی که روی سطح سکه به وجود می‌آید، شروع می‌شود و گاهی با نقش ترنجهای زیبا عبارات را نقر کرده و زمانی هنرمند با مهارتی خاص با نام ائمه (ع) این تقسیمات را ایجاد می‌کند. مثلاً از تکرار نام حضرت علی (ع) گلی زیبا را در مرکز سکه به وجود می‌آورد و با ادامه

تصویر ۴: تنوع قاب‌بندی بر روی سکه‌های صفویه

بنابراین در شعارها و القاب و عناوین، نقش و تزئینات، خط، محل ضرب سکه و تنوع در انواع سکه‌های دوران صفویه ویژگیهایی مشاهده می‌شود که نتیجه تحولات اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و مذهبی این دوران بوده است.

محل ضرب دارای لقب است. مانند: "مشهد امام رضا" و "دارالاشاد اردبیل".
مهمترین ضرابخانه‌ها عبارت بودند از: تبریز، اصفهان، قزوین، اردبیل، نخجوان، هرات، قندهار، شماخی، مشهد، رشت، حویز، ساری، لاهیجان، بغداد و مازندران.

